

Vorbij Bijtjesdag? Recente werken over de bestrafing van collaboratie na beide wereldoorlogen in de Lage Landen

Wat voor effecten hebben oorlog, geweld en onderdrukking op de korte en lange termijn? Hoe gaat een samenleving (strafrechtelijk) om met de medestanders van een eerder ongewenst regime? Dergelijke vragen komen sinds de jaren negentig van de twintigste eeuw volop aan bod in *transitional justice studies*. Hierin wordt onderzocht hoe tijdens machtsovergangen juridisch wordt afgerekend met diegenen die misdaden pleegden onder een eerder regime. De aandacht voor dergelijke transitie kreeg een krachtige stimulans door het uiteenvallen van de Sovjet-Unie en de diverse communistische regimes binnen haar invloedsfeer. Gedurende de hierop volgende overgang naar een democratisch bestel zochten mensenrechtenactivisten in verschillende landen naar de mechanismen die deze overgang zouden kunnen begeleiden, in de hoop zo verzoening en verwerking van het veelal problematische verleden mogelijk te maken. Hieruit volgden ideeën over de criteria waarmee bepaald kon worden of een transitie wel of niet geslaagd was (en er dus sprake was van een geconsolideerde democratie).¹

De val van de communistische regimes eind jaren tachtig resulteerde ook in een toenemende aandacht voor regimewisselingen in de geschiedenis van de Lage Landen in de twintigste eeuw. Zowel Nederland als België werden als gevolg van de beide wereldoorlogen immers met autoritaire bezettingsregimes geconfronteerd. In de Belgische geschiedschrijving was er vooral aandacht voor de betekenis van de machtsovergang na 1918 voor de nationale politiek, en het effect van het einde van de Tweede Wereldoorlog op de Belgische politiek.² Ook over de Nederlandse situatie na 1945 verschenen verschillende studies.³ Voor beide landen geldt dat deze werken vooral de bredere transitionele juridische en politieke context vanuit een *top-down* benadering behandelden waarbij het perspectief van de besluitvormende politieke elite steeds voorop stond. Casestudies, naar bijvoorbeeld de beleving van verschillende groepen en regionale verschillen, bleven lange tijd uit. Daar lijkt nu verandering in te komen. In de hier besproken publicaties van een aantal Nederlandse en Belgische studies staan de transitie na beide wereldoorlogen centraal. Wat dragen deze recente publicaties bij aan ons begrip van dergelijke overgangsperioden in de twintigste eeuw?

Repressieve politiek na 1918

Naar aanleiding van de viering van negentig jaar bevrijding van België na de Eerste Wereldoorlog werd het colloquium 'En toen zwegen de kanonnen' georganiseerd. De hieruit resulterende, gelijknamige, bundel bevat ruim vijftientig bijdragen van voornamelijk Belgische historici en behandelt respectievelijk de volgende thema's: het eindoffensief van 1918, de naoorlogse Belgische buitenlandse politiek, de morele wederopbouw, de bestraffing van collaboratie, de materiële wederopbouw en tot slot de herinnering aan de Eerste Wereldoorlog. Deze opzet zorgt voor een grote diversiteit aan artikelen, uiteenlopend van de bestraffing van banditisme tot de wederopbouw van Ieper. De lezer mist door deze variëteit echter al snel een rode draad. Een inhoudelijke inleiding op de artikelen waarin overkoepelende vragen gesteld werden, had soelaas kunnen bieden, maar ontbreekt jammer genoeg.

In de bundel komt de bestraffing van collaboratie na de Eerste Wereldoorlog hier en daar aan bod. Een artikel dat aan dit thema raakt is de bijdrage van de Belgische historicus Frank Caestecker, die reeds meerdere werken publiceerde over nationaliteit en loyaliteit in oorlogstijd, en Tine Roobrouck, waarin zij de 'jacht' op de in België verblijvende Duitsers na 1918 behandelen. Na een overzicht van de geschiedenis van de Duitse emigratie naar België beschrijven zij hoe vele Duitsers, met name mannen, omwille van de collaboratie of enkel vanwege hun Duitse nationaliteit, tijdens de bevrijdingsperiode werden geïnterneerd en vervolgens uitgewezen. Interessant is dat de auteurs middels een steekproef laten zien dat de meerderheid van de uitgewezen Duitsers onmiddellijk een succesvolle aanvraag deed voor terugkeer naar België. Vervolgens kon vanaf 1922 de Belgische nationaliteit (opnieuw) aangevraagd worden. Intussen waren er echter al wel wijzigingen in de nationaliteitswet aangenomen waarmee de loyaliteitseisen aan de natiestaat strenger werden geformuleerd. Door verder te kijken dan de uitzetting en zich ook te richten op terugkeer en aanpassing van de wet geven de auteurs een goed inzicht in de lange termijn effecten van een politieke transitie.

Het andere artikel in de bundel dat expliciet aan het thema collaboratie raakt, gaat over de strafrechtelijke vervolging van het 'activisme'. Hiermee wordt de samenwerking bedoeld van Vlaams-nationalisten met de Duitse bezetter, in de hoop dat aan hun eisen (bijvoorbeeld een opgesplitst België) tegemoet werd gekomen. In deze bijdrage wordt de bestraffing van 'activisten' aan de hand van gerechtelijke archieven cijfermatig onderbouwd.⁴ Het artikel bouwt voort op eerdere werken over de bestraffing van het 'activisme'.⁵ Zo verscheen onlangs in de *BMGN - Low Countries Historical Review* een artikel van Verleden en De Wilde over de zuivering van 1918, het sanctioneren van rijksambtenaren die tijdens de Eerste Wereldoorlog 'activistisch' gedrag hadden vertoond. Verleden en De Wilde behandelen de strafrechtelijke en tuchtmaatregelen die tegen ongeveer 1600 ambtenaren werden genomen, en in veel gevallen resulteerden in ontslag en verlies van pensioen. De parallellen met de ambtenarenzuivering na de Tweede Wereldoorlog zijn opvallend, al werden toen meer personen bestraft. Na 1918 was er

geen sprake van uniforme richtlijnen en bestonden er regionale verschillen. De auteurs spreken derhalve over een operatie die ‘ernstige gebreken vertoonde’ en ‘ontspoorde’ (53). Met een verwijzing naar Ruti G. Teitel concluderen zij tenslotte dat er bij *transitional justice* geen individuele procesvoering mogelijk is en dat daarin een gevaar schuilt voor de rechten van de mens. Het juridische proces zou tijdens een machtsovergang teveel vermengd worden met politieke belangen: de politieke elite moet immers een oordeel over zichzelf vellen.⁶

De bovenstaande artikelen over het ‘activisme’ richten zich vooral op Vlaanderen. Een meer Belgisch perspectief op de bestraffing na 1918 bleef lange tijd uit, maar daarin is recent verandering gekomen. De historici van het Centre d’histoire du droit et de la justice aan de Université Catholique de Louvain (UCL) spelen hierbij een voortrekkersrol. In *La patrie crie vengeance! La répression des ‘inciviques’ belges au sortir de la guerre 1914-1918* behandelen tien auteurs onder leiding van Xavier Rousseaux en Laurence Van Ypersele de bestraffing van het ‘incivisme’, van politiek onbetrouwbare burgers die zich veelal schuldig hadden gemaakt aan collaboratie met de Duitsers, na de Eerste Wereldoorlog in België.⁷ Aan bod komen de uitbarstingen van geweld tegen collaborateurs op lokaal niveau, de werking van de gerechtelijke instanties en de beeldvorming over het ‘incivisme’. Daarnaast worden enkele portretten geschetst van spraakmakende collaborateurs en hun strafprocessen, zoals dat van de Vlaams-nationalist August Borms. Duidelijk wordt hoe sterk het idee onder de bevolking leefde dat de zuivering en bestraffing te traag verliepen en niet streng genoeg waren. Ook hierin zien we overeenkomsten met de afloop van de Tweede Wereldoorlog toen de bestraffing ook ‘snel en streng’ moest zijn. In de verschillende studies worden tal van nieuwe bronnen aangeboord, zoals de archieven van het militair gerecht die de basis vormen voor zowel kwantitatieve als kwalitatieve analyses. De casestudies vullen bovenal het onderzoek aan dat lange tijd vooral gericht was op de repressie van het Vlaams-nationalistisch activisme. Daarnaast is het een verdienste dat zij aantonen welke invloed de bestraffing van het ‘incivisme’ na de Eerste Wereldoorlog had op het communautaire vraagstuk in België.

Dit onderzoek wordt aangevuld door *En première ligne: La justice militaire belge face à ‘l’incivisme’ au sortir de la Première Guerre mondiale*. In deze bundel laten de auteurs, Xavier Rousseaux en twee bij hem afgestudeerde historici aan de UCL, in enkele casestudies zien hoe het Belgische militaire gerecht in de eerste maanden na 11 november 1918 gehoor gaf aan de roep van de Belgische bevolking om met alle collaborateurs af te rekenen. Ook in deze studies wordt het spanningsveld tussen de verwachting en uiteindelijke bestraffing van de repressie belicht. In een eerste deel neemt Guillaume Baclin de naoorlogse situatie in provincie Henegouwen tot mei 1919 onder de loep. Duidelijk wordt hoe gespannen het klimaat na de bevrijding in België was. De pers verwoordde de volkswroede en oefende tevens druk uit op het militaire gerecht om de ‘mauvais Belges’ te bestraffen. Vervolgens geeft hij inzage in de manier waarop het militaire gerecht te werk ging. Anders dan bij het oordeel van De Wilde en Verleden over de ambtenarenzuivering, concludeert Baclin dat de militaire rechtbanken goed het kaf

van het koren wisten te scheiden en enkel de grote collaborateurs hebben bestraft. Hierdoor bleven ten onrechte aangewezen verdachten buiten de procesvoering. Dit betekende echter wel dat de grootschalige zuivering waar de bevolking op hoopte er niet kwam. Vervolgens bestudeert Laurence Bernard in het tweede deel op een levendige manier de werking van het militaire gerecht aan de hand van processen-verbaal inzake spionage. Tot slot wordt in het derde deel de repressie van 1918 in bredere context geplaatst aan de hand van kwantitatief onderzoek.

Interneringkampen als taboe

Een bijkomend aspect van de naoorlogse bestraffing van collaborateurs was de opsluiting van verdachten en veroordeelden. Gezien de grote aantallen personen waar het om ging, werden hier vaak interneringskampen voor gebruikt. In Nederland en België samen werden tijdens de bevrijdingsmaanden van 1944-1945 ruim 170.000 (vermeende) collaborateurs voor korte of langere tijd geïnterneerd. De geschiedschrijving naar de vraag hoe het hen in deze kampen verging komt nu pas goed op gang. In België verschenen afgelopen jaren al enkele interessante deelstudies van bijvoorbeeld Björn Rzoska over het interneringskamp van Lokeren, en in Nederland werd recent de deelstudie van Richard Hoving over interneringskamp Amersfoort gepubliceerd.

Over de naoorlogse Nederlandse interneringskampen voor collaborateurs verscheen onlangs ook het vuistdikke boek *Fout en niet goed. De vervolging van collaboratie en verraad na de Tweede Wereldoorlog* van journalist Koos Groen. Groen, die al vanaf de jaren zeventig publiceert over naoorlogse bestraffing, schetst een beeld van volstrekte rechteloosheid waarin (vermeende) collaborateurs zich na de oorlog bevonden zouden hebben. Volgens de auteur werden de geïnterneerden door de Nederlandse overheid in de kampen doelbewust uitgehongerd en jarenlang geslagen. Zijn schatting is dat als gevolg van dit optreden 1500 mensen om het leven kwamen (tien procent van het aantal geïnterneerden). Dat is zonder meer een schrikbarende conclusie, maar of het klopt, is de vraag. Groen beroept zich er op dat hij geen historicus is en wil om die reden geen verantwoording afleggen over zijn bronnen. Hij schrijft dat men erop mag vertrouwen dat hij een objectieve selectie heeft gemaakt uit het materiaal (633). Daarin schuilt een probleem want zijn onthutsende uitspraken zouden verifieerbaar moeten zijn. Het feit dat Groen geen historicus is, ontslaat hem niet van die plicht. Het is echter aannemelijk dat Groen zijn conclusies trekt op basis van de archieven van het ministerie van Justitie inzake de Bijzondere Rechtspleging die sinds enkele jaren openbaar zijn. Daarin bevinden zich ondermeer de processen-verbaal van een groot onderzoek dat eind jaren veertig werd gehouden naar de misstanden in de interneringskampen. De historische betrouwbaarheid van deze bronnen is echter op zijn minst twijfelachtig omdat deze getuigenissen in een relatief laat stadium tot stand kwamen.

Het onderzoek van Groen is een gemiste kans om de leemte te vullen die bestaat in de historiografie over de Nederlandse naoorlogse interneringskampen. In zijn studie komen weinig nieuwe inzichten over deze periode naar voren en zijn uitspraken zijn vaak erg ongenueanceerd met weinig duiding in tijd en plaats. Illustratief hiervoor is dat hij veel kwesties 'onbegrijpelijk' noemt, zoals de werkwijze van het Militair Gezag dat fungeerde als het Nederlandse interim bestuur in de overgangperiode. Weinig verhelderend is ook dat hij het kaalknippen van vrouwen een 'walgelijke vertoning' (131) en de bestraffing 'middeleeuws' (193) noemt. Verdieping in recente publicaties over het Militair Gezag, zoals het uitputtende onderzoek van NIOD-onderzoeker Dick Schoonoord, had het één en ander in een breder perspectief kunnen plaatsen.⁸ Ook recente werken van historici die het gewelddadig optreden tegen collaborateurs from below hebben bestudeerd, dus vanuit het perspectief van 'de straat' in plaats van de staat, worden niet aangewend om te verklaren waarom er geweld tegen collaborateurs werd gebruikt.⁹ Het doel van Groen is niet zozeer van wetenschappelijke, maar van morele aard. Hij wil niet begrijpen, maar vooral de Nederlandse naoorlogse autoriteiten veroordelen.

Groen wil met zijn publicatie met name het 'taboe' doorbreken dat in Nederland zou bestaan over naoorlogse interneringskampen. In het hedendaags populair-historisch onderzoek naar de bezetting en haar nasleep in Nederland is dit een veel voorkomende motivatie. Het is bijvoorbeeld ook de insteek van het boek *Interneringskamp Westerbork. Verhalen van een vergeten verleden 1945-1948* van de hand van Guido Abuys en Bas Kortholt, beiden medewerker van Herinneringscentrum Kamp Westerbork. In hun studie belichten zij aan de hand van vijftien getuigenissen het verhaal van de 8000 collaborateurs in kamp Westerbork, dat van april 1945 tot december 1948 als interneringskamp diende. De publicatie ging gepaard met een tentoonstelling en een prijswinnende documentaire. Het is een interessante poging van de auteurs en documentairemaakster Lydia Tuijnman deze andere geschiedenis van het kamp te belichten, en om op deze *lieu de memoire* een tentoonstelling over die andere geschiedenis te organiseren. Net als bij Groen bevredigt de uitwerking van het onderzoek echter niet helemaal. De hoeveelheid bronnenmateriaal is summier: vijftien getuigenissen voldoen nauwelijks om 'het verhaal' van interneringskamp Westerbork te vertellen. In het eerste hoofdstuk wordt weliswaar teruggesproken op archiefmateriaal, maar de auteurs gaan daarbij niet erg diepgravend te werk. Bovendien bouwen zij op geen enkele manier voort op eerder werk van bijvoorbeeld Franse historici over naoorlogse opsluitingen waarbij de continuïteit in het gebruiken van zo'n kamp centraal staat.¹⁰ Evenals bij Groen wordt ook in dit boek niet naar de bronnen verwezen. Bedenklijk is ook de manier waarop de geschiedenis vertekend lijkt te worden door een eenduidig perspectief op het slachtofferschap van collaborateurs. Passages als de volgende getuigen daarvan:

De duizenden van collaboratie verdachte personen die in de zomer van 1945 in kamp Westerbork terecht komen, treffen het niet. Een onderbemand Militair Gezag, enkele honderden gefrustreerde voormalig Joodse gevangenen die als bewaker optreden, arrogante en verveelde leden van de Binnenlandse Strijdkrachten die zich van niets of niemand wat aantrekken [...] (34).

Deze retoriek van het slachtofferschap past geheel in de hedendaagse ‘victimisering’ van de moraal.¹¹ We vinden deze ook terug in het boek van Groen als hij zegt dat NSB’ers geen misdadigers zijn, maar ‘mensen met een andere politieke overtuiging’ (13, 31). Het werkt als bliksemafleider voor de vraag waarom NSB’ers überhaupt opgesloten werden en maakt hen daarmee ook tot slachtoffers van de oorlog.

Ook in België konden verdachten van collaboratie na de bevrijding in een voormalig Duits kamp terecht komen. Zo hadden de voormalige bewakers van het doorgangskamp Breendonk bijvoorbeeld grote kans om in ‘Breendonk II’ (het interneringskamp tot 1947) geplaatst te worden. Het lijkt er op dat de Belgische historici, in tegenstelling tot de Franse en Nederlandse collega’s, nog steeds terughoudend zijn als het gaat om de bestudering van de eerder door de Duitsers gebruikte interneringskampen voor de naoorlogse opsluiting van vermeende collaborateurs. In het boek *Beulen van Breendonk. Schuld en boete* wordt het thema bijvoorbeeld aangeraakt, maar niet uitgewerkt. In het boek heeft een collectief van vijf auteurs gekeken naar wie deze Breendonkse ‘beulen’ waren en hoe zij ertoe kwamen anderen mensen te mishandelen en te vermoorden. Die laatste vraag laat zich moeilijk beantwoorden en de meerwaarde van het boek ligt eerder in het hoofdstuk over hun berechting gedurende het ‘proces van Mechelen’. Hier krijgt de lezer meer inzicht in de procesvoering en de casestudy is een mooie aanvulling op de reeds bestaande overzichtswerken van de Belgische naoorlogse rechtspraak. In een vierde hoofdstuk wordt vervolgens een vergelijking met Nederland gemaakt. Hiermee sluit het boek aan bij een typisch kenmerk van *transitional justice studies*, namelijk het aanbrengen van een vergelijkend perspectief. Wat echter de meerwaarde van dit perspectief in deze studie is, wordt niet helemaal duidelijk. Hier en daar worden de gebeurtenissen in Nederland ook enigszins overtrokken, zoals de geschetste afwezigheid van een discussie over de invoering van de doodstraf (182) en de magere interesse voor de bijzondere rechtspleging onder de Nederlandse bevolking (184).

Bijltjesdag voorbij

Een vraag die zich in dit onderzoeksveld steeds vaker opdringt is hoe het de betrokken groepen na Bijltjesdag verging. In het buitenland verschenen eerder boeiende studies over dit thema en ook in België en Nederland is het steeds vaker onderwerp van nieuw onderzoek.¹² Zo promoveerde de Gentse historicus Koen Aerts onlangs op het proefschrift *Repressie zonder maat of einde? De juridische re-integratie van incivieken in de Belgische Staat na de Tweede Wereldoorlog*. De titel van het proefschrift verwijst naar het boek van Raymond Derine uit 1978 waarin werd betoogd dat de Belgische repressie anti-Vlaams en ‘zonder maat of zonder einde’ was. Met de veronderstelling dat de bestraffing enkel tegen de Vlamingen was gericht, werd door Huyse en Dhondt in 1991 al korte metten gemaakt. Aerts toetst vervolgens de uitspraak dat de bestraffing ‘zonder maat of

einde' was door te kijken naar de maatregelen (vrijheidsberoving, verbeurdverklaring, boete) die tegen collaborateurs werden getroffen. Hij doet dit door de aard, de reikwijdte en de duur van de bestraffing te bekijken. Hij onderstreept dat veel Belgen (100.000 personen) inderdaad in aanraking kwamen met de overheidsrepressie en dat de opgelegde sancties fors waren. Wat zijn onderzoek vervolgens aantoonde is dat de opgelegde maatregelen van korte duur waren of niet werden uitgevoerd: in 1950 zat bijvoorbeeld nog maar minder dan vijf procent van de collaborateurs opgesloten en eind jaren zestig was minder dan drie procent van de opgelegde boetes door de Belgische overheid daadwerkelijk geïncasseerd. Door het uitvoeringstraject van de bestraffing zo nauwgezet te volgen, gaat deze studie voorbij aan het korte moment van Bijtjesdag en kan het populaire voorstellingen als 'repressie zonder maat of einde' bevestigen of ontkrachten.

Het onderzoek van Aerts sluit goed aan bij ander lopend onderzoek naar de werking van de Belgische justitie tijdens en na de Tweede Wereldoorlog, waarbij veel aandacht is voor de juridische voorbereiding en uitvoering van de bestraffing van collaboratie.¹³ De sociale integratie van de collaborateurs blijft in deze onderzoeken echter veelal buiten beschouwing. Dat is jammer omdat historisch onderzoek hiernaar kan aantonen waarom en door wie de repressie 'zonder maat of einde' werd ervaren. Binnen het NWO-project 'The long-lasting legacy of collaboration. The exclusion and integration of former national socialist milieus in Dutch society', uitgevoerd door het NIOD, wordt onderzocht waarom de geschiedenis van de bestraffing van collaboratie veelal als een taboe wordt ervaren. Hiertoe wordt naast de juridische en politieke status ook de sociale positie van voormalige collaborateurs in de Nederlandse naoorlogse samenleving onderzocht. In drie deelprojecten wordt respectievelijk gekeken naar de naoorlogse Nederlandse en Belgische interneringskampen (door Helen Grevers), de integratie van 'foute' milieus in de jaren vijftig en zestig (door Ismee Tames), en tot slot de positie van 'kinderen van foute ouders' die vanaf de jaren zeventig als slachtoffergroep geestelijke hulpverlening kregen (door Bram Enning).¹⁴ Over de directe naoorlogse integratie en stigmatisering van kinderen van NSB'ers verscheen inmiddels al de monografie *Besmette jeugd*.¹⁵

Niet alle collaborateurs kwamen echter in aanraking met het gerecht. Om zich aan bestraffing te onttrekken, kozen sommige collaborateurs ervoor om onder te duiken en te vluchten naar een ander land. In *Leven in twee werelden. Belgische collaborateurs en de diaspora na de Tweede Wereldoorlog* hebben de historici Frans-Jos Verdoodt en Frank Seberechts gekeken naar honderden Belgische incivieken die na de bevrijding het hazenpad namen. In acht hoofdstukken pogen zij de leemte in de geschiedschrijving hierover op te vullen. De auteurs doen dat aan de hand van tot dan toe ongebruikt gerechtelijk archiefmateriaal. Zij bespreken wie de mensen waren die vluchtten, waarom zij dat deden en welke organisaties hen daarbij hielpen. Uit de studie blijkt ondermeer dat de steun van de katholieke kerk hierbij van groot belang was. Vervolgens behandelen de auteurs de landen waar de incivieken terecht kwamen (in Europa: Duitsland, Oostenrijk, Nederland, Frankrijk, Zwitserland, Italië, Ierland, Spanje, en in Latijns-Amerika: Argentinië,

Paraguay en Brazilië) en wordt gekeken of zij erin slaagden te integreren in hun nieuwe land. Het is een verdienste van de auteurs dat zij afrekenen met enkele voorstellingen die bestaan over gevluchte collaborateurs, zoals het beeld dat de incivieken elders een goed leven hadden. Verdoodt en Seberechts laten zien dat er vaak een bitter bestaan wachtte na de vlucht. Een volledig beeld schetsen zij hier echter niet. Zo wordt niet altijd duidelijk hoe de voortvluchtige zich aan de Belgische justitie kon onttrekken. Ook door de (te) exclusieve nadruk op Vlaamse collaborateurs vraagt de lezer zich af of dit wel een Belgisch fenomeen was. Dat neemt niet weg dat er voor de Belgische casus een begin is gemaakt en de auteurs hebben inmiddels aangekondigd hun onderzoek voort te zetten.

Dat het vertrek van vermeende vijanden van het nieuwe regime echter niet altijd op vrijwillige basis geschiedde, bewijzen de journalisten Jan Sintmaartensijk en Yfke Nijland in *Operatie Black Tulip. De uitzetting van Duitse burgers na de oorlog*. Hierin wordt het lot van 25.000 Rijksduitsers in Nederland na de Tweede Wereldoorlog behandeld. Als gevolg van de Duitse bezetting werden zij vanaf 1940 plots als vijanden van de Nederlandse natiestaat gezien. Ook al had een Duitser gedurende lange tijd in Nederland gewoond, met het uitbreken van de oorlog werd aan zijn loyaliteit getwijfeld. Na de oorlog probeerde de overheid met de operatie 'Black Tulip' de in Nederland wonende Duitsers vervolgens het land uit te zetten. De geschiedenis van deze operatie was al bekend.¹⁶ Wat dit boekje wil toevoegen, is een perspectief *from below*: het verhaal wordt verteld aan de hand van familiegeschiedenissen. Wat echter een interessante historische studie had kunnen worden, is nu een 'klein monument' voor mensen die in de bres sprongen voor hun Duitse burens (8). Ook hier moeten we opnieuw constateren dat het om een studie met buitenwetenschappelijke oogmerken gaat. In plaats van het analyseren van de beleving van de uitgezette Duitsers en van de beweegredenen van de Nederlandse overheid, geven de auteurs vooral een fel oordeel over het optreden van die overheid.

Tot slot

De hier besproken boeken over de gevolgen van de machtsovergangen in België en Nederland na de beide wereldoorlogen sluiten tot op zekere hoogte aan bij het *transitional justice* paradigma. De vraag op welke wijze de juridische en politieke afrekening met de Duitse bezetter plaatsvond, en hoe we dit achteraf moeten beoordelen, staat immers steeds impliciet of expliciet voorop. Een belangrijk verschil is echter dat zij transitie niet enkel vanuit het perspectief van de politieke en juridische elite bestuderen maar ook *from below*. De hieruit resulterende case studies vormen zo een nuttige aanvulling op bestaande *transitional justice* studies omdat zij de beleving en ervaringen van verschillende groepen benadrukken: van de plaatselijke bevolking die zich vijandig opstelde tegenover 'landverraders', van collaborateurs in de interneringskampen, van de achtergebleven kinderen in tehuizen en van Duitsers die het land werden uitgezet.

Veel van de hier besproken publicaties hebben echter een populair-historische benadering en worden geschreven vanuit het idee dat ‘taboes’ omtrent de naoorlogse omgang met deze ‘vergeten groepen’ doorbroken moeten worden. Dit geldt vooral voor de Nederlandse publicaties waarin vaak de retoriek van het slachtofferschap wordt aangewend om de geschiedenis van deze groepen op te tekenen waarbij dikwijls wordt benadrukt hoeveel onrecht hen is aangedaan. Misstanden, zoals die in de naoorlogse interneringskampen bijvoorbeeld voorkwamen, moeten natuurlijk niet gebagatelliseerd worden, maar het is niet bevredigend enkel hier op te wijzen; een eenduidig perspectief op slachtofferschap geeft weinig inzicht in de problematiek. Zo weten we na het lezen van de studies over interneringskampen nog steeds weinig over opsluitingspraktijken tijdens machtsovergangen. Auteurs als Groen willen vooral een moreel oordeel over deze geschiedenis geven en niet begrijpen. Een (breder) historisch perspectief is derhalve gewenst.

Duidelijk is dat de meeste van de hier besproken Nederlandse publicaties zich laten kenmerken door een niet-wetenschappelijke aanpak. Dit in tegenstelling tot België waar de wetenschappelijke interesse voor de (strafrechtelijke) afwikkeling van collaboratie na de beide wereldoorlogen intussen een hoge vlucht heeft genomen. Zoals enkele van de besproken Belgische studies hebben aangetoond (bijvoorbeeld Caestecker, Aerts), is een blik die verder reikt dan Bijltjesdag verrijkend. Prangende vragen kunnen dan worden beantwoord: wat kwam er terecht van de uitgesproken straffen en hoe wisten de voormalig vijanden van het regime weer een plek te vinden in de naoorlogse maatschappij? Eens perspectief op de transitie *from below* dat vrij is van morele veroordeling en een visie op de langere termijn gevolgen zouden toekomstig onderzoek kunnen inspireren.

Helen Grevers, NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust en Genocide Studies

Lijst van besproken publicaties:

Guido Abuys, Bas Kortholt, *Interneringskamp Westerbork. Verhalen van een vergeten verleden 1945-1948* (Hilversum: Just Publishers, 2010, 175 p. + dvd, ISBN 978 90 8975 143 0)

Guillaume Baclin, Laurence Bernard, Xavier Rousseaux, *En première ligne: La justice militaire belge face à 'l'incivisme' au sortir de la Première Guerre Mondiale* (Études sur la Première Guerre mondiale. Studies over de Eerste Wereldoorlog. Studies on World War One 16; Bruxelles: Archives générales du Royaume, 2010, 249 pp., ISBN 978 90 5746 257 3)

Koos Groen, *Fout en niet goed. De vervolging van collaboratie en verraad na de Tweede Wereldoorlog* (Hilversum: Just Publishers, 2009, 695 p., ISBN 978 90 77895 64 1)

Xavier Rousseaux, Laurence Van Ypersele (eds.), *La Patrie crie vengeance! La Répression des 'inciviques' belges au sortir de la guerre 1914-1918* (Histoire; Bruxelles: Le Cri, 2008, 437 pp., ISBN 978 2 8710 6493 0)

Frank Seberechts, Frans-Jos, Verdoodt, *Leven in twee werelden. Belgische collaborateurs en de diaspora na de Tweede Wereldoorlog* (Leuven: Davidsfonds, 2010, 236 p., ISBN 978 90 5826 664 4)

Jan Sintemaartensdijk, Yfke Nijland, *Operatie Black Tulip. De uitzetting van Duitse Burgers na de oorlog* (Amsterdam: Boom, 2009, 175 p., ISBN 978 90 8506 808 2)

Pierre-Alain Tallier, Patrick Nefors (eds.), *Quand les canons se taisent. En toen zwegen de kanonnen. When the Guns fall Silent. Actes du colloque international organisé par les Archives de l'État et le Musée royal de l'Armée et d'Histoire militaire* (Bruxelles, 3-6 novembre 2008) (Études sur la Première Guerre mondiale. Studies over de Eerste Wereldoorlog. Studies on World War One 18; Bruxelles: Archives générales du Royaume, 2010, 631 pp., ISBN 978 90 5746 284 9)

Marc Van den Wijngaert, e.a., *Beulen van Breendonk. Schuld en boete* (Antwerpen: Standaard, 2010, 223 p., ISBN 978 90 02 23956 4)

¹ Paige Arthur, 'How Transitions reshaped Human Rights: A Conceptual History of Transitional Justice', *Human Rights Quarterly* 31:2 (2009) 321-367.

² Els Witte, J.C. Burgelman en P. Stouthuysen, *Tussen restauratie en vernieuwing: aspecten van de naoorlogse Belgische politiek (1944-1950)* (Brussel 1989); Luc Huyse en Steven Dhondt, *Onverwerkt verleden. Collaboratie en repressie in België 1942-1952* (Leuven 1991); Luc Huyse en Kris Hoflack (eds.), *De democratie heruitgevonden: oud en nieuw in politiek België, 1944-1950* (Leuven 1995).

³ A.D. Belinfante, *In plaats van Bijtjesdag. De geschiedenis van de bijzondere rechtspleging na de Tweede Wereldoorlog* (Assen 1978); Peter Romijn, Snel, streng en rechtvaardig. Politiek beleid inzake de bestraffing en reclassering van 'foute' Nederlanders, 1945-1955 (Houten 1989).

⁴ Door de Leuvense rechtshistoricus Jos Monballyu. Van zijn hand verscheen onlangs ook: 'Het uur van de vergelding. Vlaamse activisten voor de krijgsraad van het Groot Hoofdkwartier van het Leger (23 januari tot 30 juni 1919)', *Wetenschappelijke Tijdingen* 69 (2010) en 70 (2011).

⁵ Bijvoorbeeld het artikel van: Michel Deckers, 'De strafrechtelijke vervolging van het activisme', *Wetenschappelijke Tijdingen* 61 (2002) 156-178.

⁶ Stijn De Wilde en Frederik Verleden, 'Ambtenaren in dienst van de vijand. De bestraffing van het activisme in de Belgische rijksadministratie 1918-1922', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden - The Low Countries Historical Review* 124:1 (2009) 30-56.

⁷ Eerder verscheen: Xavier Rousseaux en Laurence Van Ypersele, 'Pratiques et représentations de la répression de "l'incivisme" en Belgique après la Première Guerre mondiale', in: Michaël Amara e.a. (eds.), *La Belgique dans la première guerre mondiale. Nouvelles tendances de la recherche historique: Etudes sur la première guerre mondiale* (Brussel 2005) 453-480.

⁸ D.C.L. Schoonoord, *Het 'Circus Kruls'. Militair Gezag in Nederland, 1944-1946* (2011) via http://www.niod.knaw.nl/documents/publicaties/Schoonoord_HetCircusKruls.pdf; Zie over het Militair Gezag ook het proefschrift van Nele Beyens, *Overgangspolitiek: de strijd om de macht in Nederland en Frankrijk na de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2009).

⁹ Bijvoorbeeld: Luc Capdevila, *Les Bretons au lendemain de l'occupation: Imaginaires et comportements d'une sortie de guerre, 1944-1945* (Rennes 1999); Megan Koreman, *The Expectation of Justice: France 1944-1946* (Durham 1999); Fabrice Virgili, *La France "virile": Des femmes tondues à la libération* (Parijs 2000); Antoon Vrints, *Het theater van de straat. Publiek geweld, respectabiliteit en sociabiliteit (ca. 1910-1950)* (doctoraatsverhandeling; Universiteit Gent 2006).

¹⁰ Joël Kotek en Pierre Rigoulot, *Le siècle des camps: Détention, concentration, extermination, cent ans de mal radical* (Parijs 2000); Dennis Peschanski, *La France des camps: L'internement, 1938-1946* (Parijs 2002). Zie voor de Eerste Wereldoorlog: Claude Farcy, *Les camps de concentration français de la Première guerre mondiale (1914-1920)* (Parijs 1995).

¹¹ Hans Bouttelier, *Solidariteit en slachtofferschap; de morele betekenis van criminaliteit in een postmoderne cultuur* (Nijmegen 1993).

¹² In Duitsland bijvoorbeeld: Svenja Goltermann, *Die Gesellschaft der Überlebenden. Deutsche Kriegsheimkehrer und ihre Gewalterfahrungen im Zweiten Weltkrieg* (München 2009); Christina Ullrich, 'Ich fühle mich nicht als Mörder'. Die Integration von NS-Tätern in die Nachkriegsgesellschaft (Darmstadt 2011).

¹³ Lawrence Van Haecke onderzoekt de werking van justitie tijdens en net na de Tweede Wereldoorlog. Zie: 'Wilden de bevrijders bezetters zijn? De plannen voor de instelling van geallieerde militaire rechtbanken voor de bestraffing van Belgische burgers tijdens de bevrijding van België', in: D. Heirbaut, X. Rousseaux en A. Wijffels (eds.), *Histoire du droit et de la justice: Une nouvelle génération de recherches/Justitie- en rechtsgeschiedenis: een nieuwe onderzoeksgeneratie* (Louvain-la-Neuve 2009) 77-92.

¹⁴ Voor een projectomschrijving zie <http://www.erfennissenvancollaboratie.nl>

¹⁵ Zie de recensie van dit boek in *BMGN - The Low Countries Historical Review* 126:2 (2011) 151-153.

¹⁶ M.D. Bogaarts, "'Weg met de Moffen". De uitwijzing van Duitse ongewenste vreemdelingen uit Nederland na 1945', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 96:2 (1981) 334-351.